

MİLLİYETÇİLİK ÇAĞINDA PRIZREN İTTİHAT CEMİYETİ

Yücel YİĞİT*

ÖZET

XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda başlayıp hız kazanan milliyetçilik ve modernleşme; doğu-batı arasında bütünsel nitelikte çatlamalara yol açmış, ayrımlar zamanla büsbütün derinleşmiştir. Bu yüzyıllarda başlayan huzursuzluk II. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. 1878 Berlin Kongresi sonrası kurulan Prizren İttihat Cemiyeti ise milliyetçilik damarından beslenerek Arnavut coğrafyasında müstakil bir devlet kurmaya niyetlendi. Cemiyet, ilk kuruluş amacından saparak Arnavut milliyetçiliğinin lokomotifi haline geldikten sonra Arnavutlar arasında güç kazanmıştır. Hâlbuki başlangıçta Cemiyet'in milliyetçi bir hareket noktasında yola çıkmadığı aksine Osmanlı Devleti'nden ayrılmak gibi bir niyetle kurulmadığı bilinmektedir. Fikir belirsizliği ve uyumsuzluğa rağmen cemiyet, Arnavut milli uyanışını başlatmış ve 1913 tarihinde Osmanlı Devleti'nden koparak müstakil bir devlet haline gelecek olan Arnavutluk Devleti'ne zemin hazırlamıştır. Bu dönemde İngiltere, Rusya, Avusturya-Macaristan ve İtalya gibi büyük devletler olayları yakından takip etmek için Prizren'de konsolosluklar bile açmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Prizren, Milliyetçilik, Prizren Birliği, Berlin Kongresi.

---

*Arş. Gör., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
yigit21@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

**PRIZREN UNION SOCIETY IN THE AGE OF
NATIONALISM****ABSTRACT**

On XVIII and XIX Centuries, modernization and nationalism had started in spreading with acceleration and had caused holistic nature with the cracks and distinctions between the east-west, also this situation over time had become downright deep. The unrest that started in this century, continued until World War II. Founded after the 1878 Berlin Congress, Prizren Union Society had intended to establish an independent state by being feed up with nationalism, in Albanian geography. Prizren Union Society, by discarding itself from the first decision of the society foundation, had gained power after became the locomotive of nationalism among the Albanians. However, as it was known at the beginning Prizren Union Society was not in the mood of establishing a free state, also even they didn't want to part from Ottoman Empire. Despite the uncertainty and incapability on society ideas, Prizren Union Society could achieve to start Albanian national awakening and further more, had prepared the ground for Albanian's separation from Ottoman Empire as being a free state at 1913. During this period, Britain, Russia, Austria-Hungary and Italy, such a large states, had even opened consulates in Prizren to follow the events closely.

Key Words: Ottoman Empire, Prizren, Nationalism, Prizren Union Society, Berlin Congress.

Giriş

Prizren İttihat Cemiyeti'nden bahsetmeden evvel, Prizren şehrinin pek de bilinmeyen coğrafi ve tarihi kimliği üzerinde kısaca bahsetmek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. 1455 tarihinde Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı hâkimiyetine giren Prizren, Balkan Savaşları sonrasına kadar yaklaşık dört buçuk asır Osmanlı idaresinde kaldı. Prizren doğuda Tuna nehri, kuzeyde Sırbistan ve Bosna, batıda Karadağ ve İşkodra, güneyde Yanya ve Selanik Vilayetleri'yle mahdut olup takriben 19.900 kilometrekarelik

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

bir mahalden ibarettir.¹ Adriyatik ile Ege Denizleri arasında bir bağlantı noktasıdır. Şehir, Bistriça Nehri'nin iki yakasında Metohiya ovasının güney kenarında, Şar dağlarının kuzey yamaçlarında kurulmuştur.

Balkanların en büyük ticaret ve zanaat merkezlerinden biri olan Prizren, XIX. Yüzyıla kadar hep bir Sancak merkezidir. İdari alanda yapılan yenilikler sonucu 1868'de kısa süreliğine merkezi yine Prizren olan Prizren Vilayeti tesis edilmiştir. Ancak o günkü ihtiyaçlar göz önünde tutularak 1874 tarihinde Prizren Vilayeti lağvedilerek önce Manastır sonra da Kosova Vilayeti'ne bağlı altı sancaktan biri olmuştur.² Prizren adı bazı Osmanlı kaynaklarında ve kitabelerde değişik şekillerde kaydedildiği görülse de anlamının "*altından yapılmış, altın gibi parlak ve zenginlik dolu şehir*" olduğunu vurgulamak gerekir.³ Prizren'in nüfusu XIX. Yüzyılda ortalama 38 bin civarındadır. Bu nüfus bilgilerini Osmanlı nüfus sayımları, Şemseddin Sami ve Fransa'nın Prizren Konsolosu Emile Wiet de teyit etmektedir.⁴ Nüfusun büyük bir kısmı Müslüman Arnavutlardan oluşmaktadır. Sırlar, Türkler, Katolik Arnavutlar, Boşnaklar ve Çingeneler ise azınlıktadır.

Bu çalışmanın temel amacı milliyetçilik çağında Prizren İttihat Cemiyeti'nin niçin kurulduğunu ortaya koymaktır. Ayrıca Arnavut Devleti'nin kurulmasındaki tesirleri neler olmuştur? Yine Osmanlı Devleti ile Arnavutların cemiyeti nasıl algıladıkları da mercek altına alınacaktır. Cemiyetin kuruluş serüveni, kurucuları, üyeleri ve amaçları da incelenecektir. Makalemizin kronolojik çerçevesini 1878 tarihli Berlin Kongresi ile Balkan Savaşları arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır.

¹ *Prizren Vilayet Salnamesi*, Prizren 1874, s. 46.

² *Kosova Vilayet Salnamesi*, (Yay. Haz. Yıldırım Ağanoğlu), İstanbul 2005, 265–266.

³ Kemal Özergin- Hasan Kaleşi- İsmail Eren, "*Prizren Kitabeleri*", Vakıflar Dergisi, Ankara 1948, Sayı: VII, s. 78.

⁴ Şemseddin Sami, *Kamusü'l A'lâm*'ında, adlı eserinde Prizren'in merkez nüfusunu 38 bin olduğunu belirtmektedir. Yine sancağın geneli için de şunları söylemektedir: "*Nefs-i Prizren, Luma ve Kalkandelen kazalarından ibaret küçük bir sancak olup, maahazâ 400 karyeyi ve tahminen 260 bin ahaliyi câm'idir.*" Ayrıntılı bilgi için bkz.: Şemseddin Sami, "*Prizren-Prizren Sancağı*", *Kamusü'l A'lâm*, c.II, İstanbul 1899, s. 1495–1496; Andriano Lainovic, "*Prizrenski Paşalık Polovinom XIX. Veka Na Osnovu İzveštaja Francuskih Konzula u Skadru (İşkodra Fransız Konsolos Raporlarına Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Prizren Paşalığı)*", Kosova, Çev: Fetnan Derviş, Sayı: 3, Priştine 1974, s. 2

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

1- Cemiyet'in Kuruluş Serüveni

XIX. Yüzyıl Arnavutluk ve Prizren siyasi tarihinin en önemli olaylarından biri de Prizren Birliğinin kurulmasıdır. Birliğin kurulma sürecine giden olaylar kısaca şöyle gelişmiştir: XIX. Yüzyılda ekonomik ve sosyal şartların sonucu yaklaşık 60 bin Arnavut Prizren'den İstanbul'a, Yunanistan'a, Romanya'ya, Mısır'a, Güney Rusya'ya ve Amerika'ya göç etmişlerdir. Arnavut diasporası diyebileceğimiz bu grup, gittikleri yerlerde Arnavut kültürü ve lisanı üzerinde çalışmalar yaparak milli bir bilinç uyandırmaya çalıştılar.⁵ Bu grubun dikkat çekici bir yönü de Katolik ve Ortodoks olmalarıdır. Ortak hareket edebilecekleri temel argüman din değil etnisiteydi. Osmanlı tebaası Müslüman Arnavutların çoğu ilk başlarda bu oluşumdan uzak durmayı yeğlediler.

Rusya panslavist politikası mucibince Arnavutlarla meskûn yerleri Balkan ülkeleri arasında paylaştırmayı planlıyordu. Elbette bu plan Arnavutlar tarafından kabul edilemezdi. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı başladığında Arnavutlar, ya Hıristiyanların ya da Osmanlıların himayesinde yaşamak gibi bir ikilemin içerisindeydiler. Tercihlerini tebaası oldukları Osmanlı Devleti lehinde kullandılar. Rusya bu savaşta Osmanlı Devleti'ni yenince Arnavutlar korumasız kalarak gelecekleri Düvel-i Muazzama'nın eline bırakıldı. Savaş sonrası imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla, Arnavutların yoğun olarak bulunduğu Kosova, İşkodra, Manastır ve Yanya Vilayetleri Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ arasında pay edildi. Bunun üzerine Prizren, İpek, Yakova, Gusinye, Debre, Ohri ve Manastır'da yaşayan Arnavutlar durumu kabul etmediklerine dair protesto telgraflarını Avrupalı devletlerini elçilerine göndererek herhangi bir devletin müdahalede bulunması halinde silahla karşılık vereceklerini belirttiler. Yaşanan siyasi olaylar Arnavut dayanışmasını iyice berkitti.

⁵ Naum Vekilharcı ile Jeronim Rada Arnavutları eğitmek için birçok gazete ve kitap neşrettiler. Yine İstanbul'daki Arnavutlarda "Cemiyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye" isimli bir dernek kurarak Arnavut kültürüyle ilgili çalışmalarda bulundular. Bunun için İstanbul'da bir matbaa açmaya karar vererek zengin Arnavutlardan yardım talep etmişlerdir. 1879'da Fraşerli Abdül Bey ve kardeşi Şemsettin Sami, İşkodralı Paşko Vaso ve Jani Vreto bir dernek kurdular. Derneğin ilk işi Şemsettin Sami'nin meydana getirdiği Arnavut alfabesinin kabulü oldu. Bu alfabe daha sonraları "İstanbul Alfabeti" adıyla şöhret bulmuştur. Derneğin nizamnamesinden anlaşıldığına göre maksatları: Arnavutlara Arnavutçayı öğretmek, Arnavutların yaşadığı bölgede mektepler açmak ve kendi lisanlarında kitaplar neşretmekti. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Bilge, "Arnavutluk", İA (DTV), İstanbul 1991, c. III, s. 388-390; Karl Sussheim, "Arnavudluk", İA (MEB), İstanbul 1977, c.I, s.573; Georges Castellan *Balkanların Tarihi (14.-20. Yüzyıl)*, Çeviren: Ayşegül Yaraman Başbuğ, İstanbul 1991, s.373.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Ayastefanos Antlaşması'nın hükümleri büyük devletler arasındaki muvazeneyi bozduğu için bu antlaşmayı tadil etmek üzere Berlin'de yeni bir kongre toplanacak olması Arnavutlara yeni bir fırsat doğurdu. Fırsattan istifade Abdül Bey Fraşeri ve Mehmet Ali Vironi, kamuoyu desteği almak amacıyla 30 Mart 1878'de İtalya, Fransa ve İngiltere'yi kapsayan diplomatik bir tura çıkmışsa da umduklarını bulamamışlardır. Yine Abdül Bey Fraşeri ve kardeşi Şemsettin Sami, İşkodralı Paşko Vaso ve Jeno Vreto, gelişen olaylara müdahil olmak için Arnavut ileri gelenleriyle 30 Mayıs 1878'de İstanbul'da ara bir toplantı yaptılar. Bu toplantıdan Berlin Kongresi öncesinde Kuzey Arnavutluk'un merkezi sayılan Prizren'de 10 Haziran 1878'de daha geniş katılımlı bir kongre yapılmasını uygun gördüler.⁶ Ancak Berlin Kongresi, Düvel-i Muazzama'nın menfaatleri çakıştığı için toplanıyordu.

Arnavutlar, kongre üzerinde baskı oluşturmak amacıyla İstanbul'da aldıkları karar gereğince Prizren'de toplandılar. Yaptığımız araştırmalar neticesinde toplantının tarihi, mekânı ve katılımcıların sayısı üzerinde ihtilaf vardır. Necip Alpan ve Süleyman Külçe, tarih konusunda hemfikirdirler. Ancak toplantının yapıldığı yer konusunda ayrılığa düşmektedirler. N. Alpan, Sinan Paşa Caminde çoğunluğu Müslüman olan 300 civarında Katolik ve Ortodoks Arnavut'un katıldığını yazar.⁷ Bunun yanında Necip Alpan'ı referans olarak kullanan Nuray Bozbora'da aynı görüşe katılır.⁸ Prof.Dr. İdris Bostan'ın danışmanlığında Yüksel Çelik tarafından hazırlanan Prizren İttihâd Cemiyeti ve Faaliyetleri adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezinde de tarih olarak 10 Haziran verilmekte ve referans olarak da Necip Alpan gösterilmektedir.⁹ Barbara Jelavich, toplantının 10 Haziranda başladığını kabul etmekle birlikte toplantıya 80 kişinin iştirak ettiğini ifade etmektedir.¹⁰ Buna karşılık S. Külçe toplantının Bayraklı (Gazi Mehmet Paşa) Caminde 38 Müslüman ve 5 Hıristiyan olmak üzere 43 kişiyle yapıldığını belirtmektedir.¹¹ Bizim Osmanlı Arşiv belgelerinden elde ettiğimiz sonuç ise bunlardan farklıdır. Belgelerde toplantının 2 Ekim 1879 tarihinde Müderris Hacı Ömer Efendi'nin başkanlığında Prizren Maraş tekkesinde yapıldığı

⁶ Necip Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Ankara 1978, s.8, Barbara Jelaviç, *Balkan Tarihi (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)*, İstanbul 2006,s.391-394.

⁷ N. Alpan, *a.g.e.*, s.15.

⁸ Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk*, İstanbul 1997, s. 191.

⁹ Yüksel Çelik "*Prizren İttihâd Cemiyeti ve Faaliyetleri*" Danışman: Prof. Dr. İdris Bostan, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmalar Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s.35.

¹⁰ Barbara Jelaviç, *a.g.e.*, s.394.

¹¹ Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir 1944, s.250.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

anlaşılmaktadır.¹² Ayrıca tutanaklar incelendiğinde 33 temsilci tarafından imzalandığı açıkça görülmektedir.¹³ Bu iddialardan Osmanlı belgelerini kabul etmemiz elzemdir. Çünkü hem birinci elden kaynak hem de katılımcıların imzaları mevcuttur. Andığımız iki yazarın konuyla ilgili eserleri ikinci el kaynaklara dayanmaktadır. İkinci el kaynaklara dayanan bu tür eserler, toplantıda Debreli İlyas Bey seçildi saptamasını yaparken arşiv vesikaları Müderris Hacı Ömer Bey'i göstermektedir.¹⁴

Fotoğraf 1: Prizren İttihat Cemiyeti Toplantısından Bir Görünüm (Raif VİRMİÇİ Arşivi'nden)

Toplantı neden başka bir şehirde değil de Prizren'de düzenlendi? İşkodra Avrupalılar tarafından daha fazla bilinmesine rağmen niçin orası tercih edilmedi? Bu soruların elbette birçok cevabı var. Öncelikle Prizren Kuzey Arnavutluğun merkeziydi. Ayastefanos Antlaşması gereğince daha çok Kuzey Arnavutluk toprakları pay ediliyordu. Bunun farkında olan Arnavut ileri gelenleri, sorunun olduğu yerde çözüm arama girişimini benimsemişlerdir. Vakit ve ulaşım sıkıntısı yüzünden kongreye Güney Arnavutluk temsilcileri katılmamıştır. Cemiyeti oluşturanların büyük bir kısmının Müslüman'dı. Farklı iki dine mensup Arnavutlar için Prizren toplantı için biçilmiş bir kaftandı. Çünkü Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler daha sağlam bir temele yaslanıyordu. Yine Prizren

¹² BOA, Y. PRK. EŞA, 1-76.

¹³ BOA, Y. PRK. MYD, 2-1.

¹⁴ Prizren Birliği ile ilgili ayrıntılı bilgiye Prof. Dr. İdris Bostan'ın danışmanlığında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmalar Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksel Çelik tarafından hazırlanan "Prizren İttihâd Cemiyeti ve Faaliyetleri" adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezine bakılabilir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

kültürel açıdan ve nüfus bakımından daha avantajlıydı. Dolayısıyla iyi fikirlerin çıkabileceği uygun bir zemin vardı. Ayrıca İşkodra'daki Katolik Arnavutların Osmanlı devletiyle o sıralar arasının iyi olmaması Prizren'i toplantı için en uygun yer haline getirdi.

2- Cemiyetin Faaliyetleri

Toplantının retorik tarafını bir kenara bırakacak olursak toplantı sonunda alınan en önemli karar "Prizren İttihat Cemiyeti" adıyla bir cemiyet kurulmasıdır. Görüşmeler iki hafta devam etmiş ve altmış kişilik bir "Merkez İdare Kurulu" oluşturulmuştur. Yine Arnavutluğun her yanında cemiyetin şubeler açması, vergi ve asker toplanması, askerler için silah ve mühimmat tedarik edilmesi, kan davalarının yasaklanması ve her aileden bir kişinin askere alınması da kararlaştırılmıştır. Kongre sonrası üyeler şu sözlerle besâ (yemin) etmişlerdir: "Vatan bizi hizmete çağırdığı zaman kendi menfaatlerini düşünenlere lanet olsun. Biz besâmızda dinin mevzû-ı bahsolmadığına ve her şeyden önce Arnavut olduğumuza karar verdik."

Cemiyet Merkez İdare Kurulu Başkanlığı'na Müderris Hacı Ömer Bey seçilmiştir. Üye olarak ta Abdül Fraşeri, Gusinyeli Ali Paşa, Debreli İlyas Bey, Yakovalı Hacı Zeko, İşkodralı Hodo Paşa, Şalalı Şehdeda, Mirditalı Prenk Bib Doda, Kalkandelenli Şeyh Mustafa, Prizrenli Müderris Ömer Efendi, Yakup Feri, Mustafa Vlora, Mehmet Doşlaku, Yakovalı Süleyman Vokşi ve Dhimitier Kolea seçilmiştir.¹⁵ Toplantının ikinci oturumunda cemiyetin teşkilatı ve vazifesi ile askeri yapısı hakkında bir de tüzük hazırlanmıştır.¹⁶ Bu tüzüğün belli başlı maddeleri şunlardır:

- 1- Prizren, tüm Arnavutluk'ta il ve ilçe merkez idare kurullarının bağlanacağı makam olacaktır,
- 2- İdare Kurulu üyeleri ancak delegelerden oluşacaktır,
- 3- Merkez İdare Kurulunun Arnavutluk'un her yanında şubeleri bulunacak, şube üyeleri bu bölgenin ahalisi tarafından seçilecektir,
- 4- Prizren'de kalacak olan Merkez İdare Kurulu üyeleri dışındaki diğer üyeler derhal kendi bölgelerine dönecekler ve bir an

¹⁵ Y. Çelik, *a.g.t.*, s. 37-39.

¹⁶ BOA, *Y.PRK. MYD*, 2-1. 3 Ekim 1879'da imzalanan mazbatada beş tane karar alınmıştır. Belgeyi özetle ifade edecek olursak Arnavutlar, Osman idaresi altında yaşamaya devam etmek istemektedirler. Ayrıca Arnavutlarla meskün yerler Avusturya, Sırbistan ve Karadağ'a verilmesi kabul edilemez. Gerekirse silahla karşılık verilecektir. Buna karşılık bu yerler tek bir vilayette birleştirilip ehil bir vali atanması. Eğer bu yapılırsa bölgede asayiş sorunun yaşanmayacağını karar altına almışlardır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

evvel bölgelerinde İttihat şubelerinin teşkili için gayret göstereceklerdir. Bu şubelerde on-on beş gün içinde, askeri birlikler tesis edilecek ve merkezden haber bekleyeceklerdir,

5- Kurulacak askeri birliklerin komutan ve subayları halk tarafından seçilecektir. Eli silah tutan bütün Arnavutlar, derhal vatan hizmetine koşacaklar davaya ihanet edenler ise cezalandırılacaktır,

6- Bölgelerin ileri gelenleri ve din görevlileri, asker olabilecek Arnavutları derhal merkeze bildirecektir.¹⁷

Ayrıca cemiyet, toplantının ardından hemen bir anayasa yapmaya koyulmuştur. Bu anayasanın önemli maddeleri şunlardı: 1- Merkezi Manastır olmak üzere Tevhid-i Vilayet adıyla mümtaz bir idare kurmak, 2- Ahmet Muhtar Paşa'yı teşkil edilecek Arnavut Vilayeti'nin valisi olarak tayin ettirmek, 3- Manastır, Üsküp ve Priştine gibi büyük merkezlerde istiklal emellerini yaymak için İttihat Meclisi adıyla bir teşkilat bulundurmamak, 4- Bir Jandarma teşkilatı oluşturarak Tevhid-i Vilayet adına aşar ve vergi toplamak, 5- Arnavutluk'un müdafaası için bir askeri milis birliğinin teşkil etmektir.¹⁸

Fotoğraf 2: Prizren İttihat Cemiyeti Toplantısının Yapıldığı Bina (Raif VIRMİÇA Arşivi'nden)

Berlin Kongresi başlamadan az önce cemiyet, hedeflerinin çerçevesini çizerek teşkilatlanmasını bitirmek üzereydi. 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Atlaşması'ndan önce 13 Haziran 1878'de İşkodra İttihat Şubesi, beş yüz kişilik imzalı bir muhtırayı kongrede İngiltere'yi temsil edecek olan Başbakan Lord

¹⁷ BOA, Y.PRK. MYD, 2/3-4; N. Alpan, a.g.e., s.50-51.

¹⁸ BOA, HR. SYS, 116-40.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Beaconsfield'e göndermiş iseler de bir sonuç alamamışlardır. Tüm bunlara rağmen Arnavutların talepleri kongrede öncelik itibarıyla arka sıralardaydı. Zaten kongre başkanı Bismark yaptığı bir konuşma sırasında: "Arnavut diye bir millet yoktur" diyerek daha baştan Arnavutların taleplerine set çekmiştir. Dolayısıyla Avrupalı devletlerin önemsiz gördükleri, küçümsedikleri bu olay gündeme gelmeden karara bağlanmış oldu. Sonuçta Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinde yer alan etnik ve dini yapı dikkate alınmayarak Arnavutlardan oluşan yerleri Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan arasında taksim edildi.

Tamamı Arnavutlardan oluşan Gusinye ve Plav'ın Karadağ'a bırakılması Arnavutlar arasında infial yaratmıştır. Tepkilerini dile getirmek için başta Prizren İttihat Cemiyeti ve cemiyete bağlı İttihat şubeleri yüzlerce protesto telgraf ve notalarını kongreye göndermişlerdir. Her ne pahasın olursa olsun canlarıyla buraları sonuna kadar savunacaklarını belirtmişler de Düvel-i Muazzama aldığı kararı değiştirmemiştir. Bu durum Arnavutlar arasında büyük tepki yaratmış ve mahalli direnişlere yol açmıştır.

Fotoğraf 3: Prizren İttihat Cemiyeti Toplantısının Yapıldığı Binanın Günümüzdeki Hali (Yücel YİĞİT Arşivi'nden)

Bu arada Abdül Bey Fraşeri tarafından, cemiyetin otonom taleplerini karşılamak üzere hazırlanan ve Osmanlı Devleti'ne sunulan öneriler şöyleydi:

1-Arnavutluk kıtasında görev yapacak tüm memurların yerel dil bilmesi,

2-Arnavutlarla meskûn yerlerin tek bir vilayet çatısı altında toplanması ve her tarafa yakın bir yerin merkez seçilmesi,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

3-Vilayet merkezinde dört kez toplanacak olan Meclis-i Umumi'nin devlet ve millete faydalı ıslahat konusunda vereceği kararların geçerli olması,

4-Eğitim ve Öğretimin yaygınlaştırılarak ana dilde eğitim yapılması,

5-Eğitim ve bayındırlık işlerinde kullanılmak üzere vilayet gelirlerinin bir kısmının ayrılması gibi teklifler bulunuyordu.

Ocak 1879'da öneriler Sultan II. Abdülhamit'e iletilmiş ise de Sultan her hangi bir cevap vermeye bile ihtiyaç duymamıştır.¹⁹ Ayrıca Kosova Valiliği'ne talimat verilerek meydana gelen fesat hareketlerini önlemek için gereken tedbirlerin alınması istenmiştir.²⁰ Öte yandan Arnavut ileri gelenleri 27 Ağustos 1879 'da Sultan II. Abdülhamit'e bir arz-u hal gönderdiler. Burada: Rumeli'deki diğer kavimlere nazaran, Müslüman ve Hıristiyan Arnavutların din ve milliyetlerini korumak için Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemedikleri, Berlin Kongresi kararları uygulandığı takdirde bölgede azınlık pozisyonuna düşeceklerini, Bulgaristan'ın, karışıklığı daha da artırmak için silahlı çeteler gönderdiğini bildirmişlerdir. Yine aynı arz-u halde çözüm olarak Arnavutların yaşadığı vilayet ve sancakların tek bir vilayet çatısı altında birleştirip başına ehliyetli bir vali tayin edilmesini istemişlerdir. Eğer bu yapılmazsa şayet Rumeli'deki Osmanlı varlığının tamamen sona ereceğini de belirtmişlerdir. Çünkü Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu toprakların yarısında Arnavutların, geri kalan kısmında da Rum ve Slavların yaşadığı belirtildikten sonra Rum ve Slavların niyetleri belli olduğu için kendi isteklerinin dikkate alınmasını istemişlerdir. Osmanlı Devleti'nden ayrılmaktansa ölmeyi seçeceklerini açık yüreklilikle dillendirmişlerdir. Bugüne kadar vergi ve asker vermekten müstesna kalmış olan Arnavutlar, bu bölgeye bir nizam verilirse vergilerini iki üç kat artacağını ve şecaat ve cesareti daha önce ispatlanmış 200 bin kişinin de Osmanlı ordusunun hizmetine vereceklerini de teklif etmişlerdir.²¹

Bundan başka Prizren İttihat Cemiyeti'nin Prizren, Üsküp, Priştine, İşkodra, Yanya, Ergiri, Preveze, Berat, Görice, Manastır, Yenipazar ve Debre Sancaklarının vekilleri 4 Ekim 1879 'da Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbet-i Celîlesi'ne çektikleri telgrafta daha önceki tekliflerini yineliyorlardı. Sultana bağlılıklarını dile getirdikten sonra Arnavutların çoğunlukta bulunduğu Yanya, İşkodra, Manastır ve

¹⁹ N. Bozboru, *a.g.e.*, s. 197.

²⁰ BOA, A. MKT. MHM, 486-39; BOA, A. MKT. MHM, 486-59.

²¹ BOA, Y.PRK. AZJ, 1-25.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Kosova'nın tek bir çatı altında birleştirilmesi ve buna Yenipazar Sancağı'nın da eklenmesini istemişlerdir. Bu yeni vilayete de ehil bir vali atanması istiyorlardı.²²

3- Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Cemiyet resmen kurulmadan önce Osmanlı devleti milliyetçilik çağında Balkanlar'da Sırplarla başlayıp Yunan isyanıyla devam eden uluslaşma sürecinde Prizren İttihati'nin baştan kuşkuyla karşılaşmıştır. İlk önceleri askeri müdahalede bulunulmamış ikaz ve nasihat siyasetiyle durum idare edilmeye çalışılmıştır.²³ Birlik daha evvel Sırp ve Yunanlılarda olduğu gibi Arnavutların bağımsızlığına kapı aralayabilirdi. Ancak Arnavutlar çoğunlukta buldukları yerlerin Balkan ülkeleri arasında pay edilmesini karşı çıkınca Osmanlı Devleti bu oluşumu desteklemeye başlamıştır ki zaten cemiyet üyelerinin çoğu Müslüman'dı. Onlar da Osmanlı Devleti'nin miğferi altında yaşamaya devam etmek istiyorlardı. Sultan II. Abdülhamit cemiyetin kurulmasından hemen sonra Prizren, Yakova ve Debre bulunan askeri yetkililere Arnavut İttihati'na mani olmamalarını emretmiştir.²⁴ Hükümet Arnavutların tepkilerinden istifade ederek Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'nın hükümlerini sürünceme de bırakmak istiyordu.²⁵ Ayrıca cemiyeti istediği yöne kanaliz ederek Boşnaklarla iş birliği yaptırıp Avusturya'yı durdurmayı planlıyordu.

Fotoğraf 4: 1999 Yılında Sırp larca Yakılan Prizren İttihat Cemiyeti Binası (Raif VIRMİÇA Arşivi'nden)

²² BOA, Y.PRK. ASK,3-17.

²³ BOA, A. MKT. MHM, 486-41.

²⁴ K. Susheim, a.g.m., s.588; S. Külçe, a.g.e., 250.

²⁵ BOA, Y. PRK. ASK,4-49; BOA, Y. PRK. ASK,4-56.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Arnavutlarla Osmanlı Devleti'nin menfaatleri ortak bir paydada toplanmıştı. Ancak zamanla amaç dışına çıkan cemiyet, Arnavut ulusal hareketinin ilk nüvesi kabul edilerek Arnavutlar arasında büyük bir ilgi görmüştür. Özellikle toprakları Karadağ'a terk edilen Katolik Arnavutlar, cemiyete tam destek vermeleriyle cemiyette bir kabuk değişimi başlamış ve milliyetçi söylemler ön plana çıkmaya başlamıştır. Cemiyet'in çıkış noktasıyla vardığı nokta arasında önemli bir fark oluşmuştu. Arnavutlar'ın ulusal bir söylemi başlayınca Kosova, İşkodra, Manastır ve Yanya'nın tek bir vilayet altında toplanarak otonom kararı deklare edilince Osmanlı Devleti tutum değiştirmiştir.²⁶ Prizren İttihat Cemiyeti'nce, Debrelilere gönderilen 5 Şubat 1881 tarihli beyannameden bu açıkça anlaşılmaktadır.

Avrupalıların planladığı fakat Osmanlı Devleti'nin karşı koyamadığı Arnavutların yaşadığı yerleri on vilayete taksim etme fikrine, Arnavutlar karşı çıkıp tek bir vilayet altında toplanmak istemişlerdir. Bu talepleri karşılanmayınca cemiyet insiyatifi ele alarak Prizren, Priştine, Üsküp ve Yenipazar halkından on bin kişiyi silahlandırıp Üsküp ve Köprülü'ye göndermiştir. Ayrıca mahalli idarelerin cemiyete bağlanmasını yerel idarecilere dayatmıştır. Yine tevhid-i vilayet kabul edilmedikçe hiçbir emri ve ıslahatı dinlemeyeceklerini ısrarla ifade etmişlerdir.²⁷

Yukarıda belirtilen kararlardan sonra Prizren Mutasarrıfı Ahmet Hilmi Paşa, cemiyete cephe almıştır. Faaliyetlerinin engelleneceğini bilen cemiyet, Ahmet Hilmi Paşa'ya şiddetli muhalefet edip Bâb-ı Âlîye baskı yaparak onu görevden aldirtmiştir. Prizren İttihat Cemiyetiyle bağı tamamen koparmak istemeyen hükümet Tosunpaşazade Mehmet Ali Bey'i Mutasarrıf olarak tayin etmiştir. Bundan sonra cemiyet çalışmalarına hız vermiştir.²⁸ Müşir Mehmet Ali Paşa'yı Arnavutları ikna etmek ve Berlin Antlaşması'nın kararlarını tatbik etmek için bölgeye gönderen Osmanlı Devleti, beklemediği bir durumla karşılaştı.²⁹ Paşa maiyetiyle birlikte 6 Eylül 1878'de Yakova'da öldürüldü.³⁰

²⁶ Prizren, Üsküp, Priştine, İşkodra, Yanya, Ergiri, Preveze, Berat, Görice, Manastır ve Debre Arnavut nüfusun en kesif bulunduğu yerlerdir.

²⁷ BOA, *Y.PRK. MYD*, 2/1-2.

²⁸ Y. Çelik, *a.g.t.*, s.40.

²⁹ BOA, *HR. SYS*, 126-22; BOA, *HR. SYS*, 126-23;

³⁰ BOA, *Y.A.HUS*, 159-62; BOA, *Y. A. HUS*, 159-73; İngiltere Prizren Konsolosunun 12 Haziran 1880 tarihli raporu, *AK, FL, S XVII*; Fahir Armaoğlu, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1997, s. 540.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Fotoğraf 5: Mehmet Ali Paşa (Raif VIRMİÇA Arşivi'nden)

Çünkü Arnavutlar Paşaya karşı hiç iyi hisler beslemiyordu. O, Berlin Kongresi'nde Sultanın temsilcisi olarak gerektiği kadarıyla Arnavut haklarını savunamamıştı. Bunu da canıyla ödemek durumunda kaldı. Mehmet Ali Paşa'nın öldürülmesi üzerine Avusturya ve Karadağ, Osmanlı Devleti'ne durumu protesto eden notalar vermişlerdir.³¹ Olaya karışan Arnavutların derhal yakalanarak cezalandırılmasını istemişlerdi.³²

Mehmet Ali Paşa'nın öldürülmesi olayı Arnavutlar arasında cemiyetin itibarını fazlasıyla artırmıştı. Arnavutları hizaya getirmek için gönderilen askerler de cemiyete ilhak edince iyice palazlanan cemiyet, merkezi hükümetin hâkimiyet alanını daralttı. Yaşanan olaylardan sonra Osmanlı Devleti, Ahmet Muhtar Paşa'yı 17 tabur eşliğinde nasihatçi olarak bölgeye göndermiş ise de bir neticeye varamamıştır. Ahmet Muhtar Paşa'nın, Gusinye ve Plav'ı Berlin antlaşmasına göre Karadağ'a terk edilmesi gerektiğini bildiren önerisini reddederek mukavemetlerini iyice artırdılar.³³ Gusinye ve Plav'ı Karadağ'a verilmesine ses çıkarmayan hatta yardımcı olanlar da idam edilerek evleri yakılmıştır.³⁴ Yine Bâb-ı Âlî ile ilişkiler kopmaya başlayınca cemiyet idareyi bizzat üstlenerek Osmanlı yöneticilerini

³¹ BOA, HR. SYS, 126-29.

³² BOA, HR. SYS, 122-2.

³³ İngiltere Prizren Konsolosunun 29 Mart 1880 tarihli raporu, AK, FL, S XVIII.

³⁴ İngiltere Prizren Konsolosunun 12 Haziran 1880 tarihli raporu, AK, FL, S XVII.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

bölgeden uzaklaştırarak cemiyet mensuplarını çeşitli görevlere getirmiştir. Bundan sonra Şeyh Ömer Prizreni ve Prizrenli Şuayb Ağa bizzat yönetici olmuşlardır. Adli, mali, beledi ve muhabere işleri artık cemiyetçe yürütülüyordu.³⁵

3- Derviş Paşa'nın Olaylara Müdahalesi

Osmanlı Devleti ve Arnavutlar, Berlin Kongresi'nden aleyhlerine bir karar çıkacağını anlamışlardı. Bunun üzerine cemiyet silahlı teşkilatlanmaya hız verdi. Bâb-ı Âlî'de silah temin etmiş ve vergilerin cemiyet tarafından toplanmasına müsaade etmiştir. Bu arada Düvel-i Muazzama Berlin Kongresi'nin kararlarını uygulamak için Bâb-ı Âlîye yoğun bir baskı uyguluyordu. Karadağ Gusinye ve Plav'da Arnavutların sert direnişiyile karşılaşınca durumu Avrupalı Devletlere şikâyet etti. Arnavutların bu şiddetli direnişleri sonucu Düvel-i Muazzama 16 Haziran 1880'de yapılan görüşmeler sonucunda Gusinye ve Plav'nın yerine Adriyatik sahilindeki Ülgün, Karadağ'a vermiştir.³⁶ Çaresiz olarak Osmanlı Devleti de buna uymuştur.³⁷ Bu son olaydan sonra Osmanlı Devleti ile Prizren İttihat Cemiyeti arasındaki tüm ipler koptu.³⁸ Süleyman Vokşi idaresindeki cemiyet gönüllüleri 1881 yılında Üsküp, Priştine ve Mitroviça'yı zapt ederek tüm Kosova'ya hâkim oldular. Bunun üzerine Berlin Kongresi kararlarına muhalefet eden ve muhtar bir yönetim kurulacağını anlayan Osmanlı Devleti, işin iyice çığırdan çıkması üzerine 3 Kasım 1880'de Müşir Derviş Paşa'yı 20 bin kişilik bir kuvvetle bölgeye göndermiştir. Derviş Paşa, 25 Mart 1881'de Üsküp'e geldi.³⁹ İleri gelenlerin bir kısmı tutuklanarak trenle Selanik'e gönderildi.⁴⁰

³⁵ İngiltere Prizren Konsolosunun 12 Haziran 1880 tarihli raporu, *AK, FL, S XVIII/*.

³⁶ İngiltere Prizren Konsolosunun 16 Haziran 1880 tarihli raporu, *AK, FL, S XVIII/*.

³⁷ BOA, Y. PRK. ASK, 4-36.

³⁸ BOA, İ. DH, 823-66309.

³⁹ BOA, Y. PRK. ASK, 7-3.

⁴⁰ BOA, Y. PRK. ASK, 6-51.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Fotoğraf 7: Derviş Paşa (Yücel YİĞİT Arşivi'nden)

Firzovik yakınlarında 29 Nisan 1881'de Derviş Paşa, Prizren İttihat Cemiyeti birliklerini mağlup ederek otoriteyi yeniden tesis etti.⁴¹ Birlik üyeleri tutuklanmış ve ileri gelenleri de sürgüne gönderilmiştir.⁴² Doğal olarak yüzlerce kişi de idam sehpasından kurtulamamıştır.⁴³

Prizren İttihat Cemiyeti'nin başarısız olması üzerine Arnavut kanaat önderleri bir beyanname yayınlarak durumu 30 Nisan 1881'de Osmanlı Devleti'ne iletmışlerdir. Beynamede: yabancı güçlerin provakasyonu ile cemiyetin amacından saptığı ve bazı art niyetlilerin silaha sarılıp isyan ettikleri yazılmıştır. Memlekette asayişin sağlanmasıyla bunların yola getirildiği, ahalinin artık vergi verip asker toplanmasına ses çıkartmayacağı ve tevhid-i vilayet fikrinden vazgeçildiği duyurulmuştur. Bunun aksine hareket edenlerin de hükümete teslim edileceği bildirilerek güven tazelemeye çalışılmıştır.⁴⁴ Bu öneriyi kayıtsız kalmayan Osmanlı Devleti de

⁴¹ BOA, A. MKT. MHM, 486-60.

⁴² BOA, A. MKT. MHM, 486-79. Elbasanda yakalanan Abdül Bey Fraşeri, Draç'ta yakalanıp Prizren'de yargılanarak idama mahkûm edilmiştir. Ancak durumun siyasi nezaketine binaen cezası, politikayla uğraşmaması koşuluyla müebbet hapse çevrilerek Bandırma ve Balıkesir'e gönderilmiştir. Daha sonra İstanbul'a sevk edilmiştir. 52 yaşında İstanbul'da ölmüştür. Priştineli Ziya ve Zeynel Abidin Beyler, Kumanovalı İsmail Bey ve Üsküplü Yaşar Bey de Kastamonu'ya sürgün edilmiştir.

⁴³ Avusturya- Macaristan Viskonsülünün 14 Haziran 1881 tarihli raporu, AK, FL, II/3; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul 2005, c.V, s.491.

⁴⁴ BOA, Y.PRK. MYD, 2/1-5.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

sürgüne gönderilen birçok Prizrenli ve Priştineliyi affederek memleketlerine dönmelerine müsaade etmiştir.⁴⁵

Fotoğraf 6: Prizrenli Mahkûmlar (Raif VIRMİÇA Arşivi'nden)

Osmanlı Devleti gergin siyasi atmosferi dağıtıp asayışı sağlayabilmek için bölgedeki askeri birliklerinin sayısını azaltarak bir takım vergi muafiyetleri getirmiştir. Bu politika ters etki göstererek idarenin daha da yozlaşmasına sebep oldu. Tüm bu yaşananlar Arnavut ulusal hareketini destekleyenleri derin köklerle birbirine bağlamıştır. Arnavutçanın yanı sıra Arnavut kültürünün gelişmesine ciddi katkıda bulunmuştur. Hâlbuki özellikle Müslüman Arnavutlar Osmanlı Devleti'nin şemsiyesi altında yaşamak istiyorlardı. İtirazları yaşadıkları toprakların Müslüman olmayan bir devlete verilmesiydi.

Zamanla milliyetçi Arnavutlar cemiyette söz sahibi olmaya başlayınca, otonomi talepleri su yüzüne çıktı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti otorite tesisi için güç kullanmak zorunda kaldı ve kısa sürede cemiyeti ve üyelerini etkisiz kıldı. Lakin cemiyet, bağımsızlığa uzanan Arnavutluk ulusal hareketinin çıkış noktası kabul edilmiştir. Bu bakımdan Prizren İttihat Cemiyeti, yakın dönem Arnavutluk ve Prizren tarihinde önemli bir yere sahiptir. Hatta 1896'da Prizren İttihat Cemiyeti'ni tekrar diriltmek için Hacı Zekâ liderliğinde İpek'te "Hamam Cami'nde" beş yüz kişinin katılımıyla yapılan toplantının esin kaynağı elbette Prizren İttihat Cemiyeti'ydi. Buna bölgede "İpek Birliği" de denir.⁴⁶ Yakalanan bu milli birliktelik Kosova'nın Balkan

⁴⁵ BOA, A. MKT. MVL, 36-43; BOA, A. MKT. MVL, 34-52.

⁴⁶ S. Rahimi, a.g.e., s. 94.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

savaşları sonrası Sırbistan'a bırakılmasına kadar ara ara devam etmiştir.

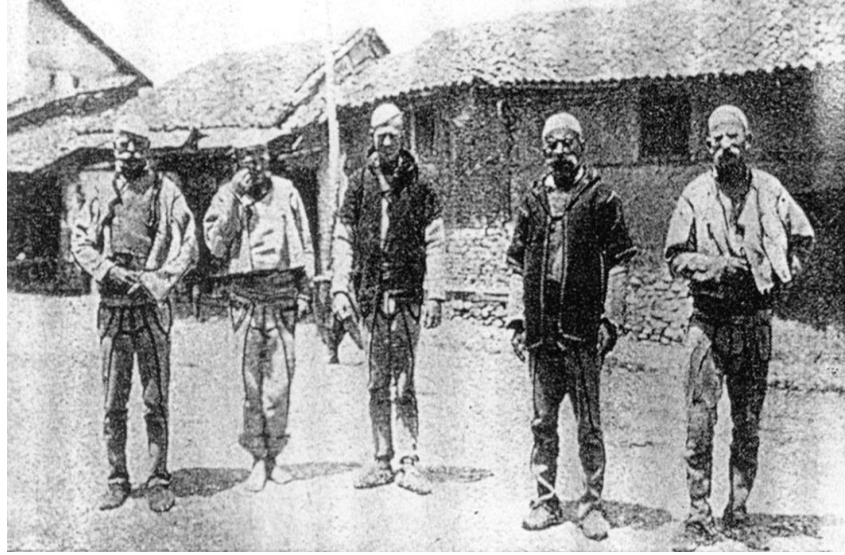
Fotoğraf 8: Prizren'de Sosyal Yaşam (Raif VIRMİÇA Arşivi'nden)

Derviş Paşa, Kosova'dan ayrılırken Prizren Mutasarrıfı Değirmenli İbrahim Paşa'dan silahların toplanması, vergilerin ödenmesi ve nüfus sayımının yapılması için emir vermişti. Çocuklarını askere göndermek istemeyen Arnavutlar, 1884 tarihinde isyan ederek büyük bir yangın çıkardılar. Yangın sırasında Prizren'in büyük bir kısmı yandı. Tekrar zor kullanılarak isyan bastırılmıştır. 1885'de de halkın elindeki silahların toplanmasına karşı Prizrenliler isyan ettiler. Şehrin kontrolünü iki hafta ellerinde tutarak direnişe geçmişlerdir. İsyan kısa sürede etrafa yayılınca Bâb-ı Âlî, Veyssel Paşa'yı Kosova'ya göndererek isyanı bastırmıştır.⁴⁷

⁴⁷ Mehtap Şimşek, *19. Yüzyıl Sonunda Kosova (1878–1900)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sabri Sürgevil, İzmir 2005, s.24.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Fotoğraf 9: Prizrenli Arnavutlar (Raif VIRMİÇA Arşivi'nden)

Milliyetçilik çağından günümüze kadar Kosova ve Prizren'de sular hiçbir zaman durulmamıştır. Rusya, Avusturya-Macaristan, Sırbistan ve Karadağ genel politikaları paralelinde buralarda bir takım faaliyetlerde bulunmaya devam ettiler. Rusya, Arnavut ileri gelenleriyle irtibat kurup ilişkilerini güçlendirdikten sonra Arnavutları kendi nüfuz çemberine alacak bir siyaset güttü. Böylece Osmanlı karşıtı politikalarla ahaliyi kışkırtarak onlara bir takım yardımlarda bulundular.⁴⁸ Örneğin Prizren'deki Rus Konsoloslu İvan Jastrebov, Karadağ yoluyla İpek ve Deçan manastırlarına silah ve mühimmat sevk etmiştir.⁴⁹ Deçan Manastırı'nın mahzenlerinde yapılan aramada birçok silah ve cephane bulunmuştur. Ayrıca Sırplar da Kosova Hıristiyanlarını isyana teşvik amacıyla başta Papaz Ratoviç olmak üzere dört papazı bölgeye göndermiştir. Din ve mezhep, bölgeyle ilgili planları olan devletler için vazgeçilmez bir propagandaydı. Her devlet kendi mezhebinden olan yerel unsurları kendisine meylettirerek isyana teşvik ediyordu. Bu amacı gerçekleştirebilecekleri en uygun pratikse mektep ve kilise açmaktı. Bir süre sonra buralar propaganda mekânlarına dönüşmüştür. Özellikle Prizren'deki konsoloslar, istihbaratçılarla yerel ortaklık yaparak onları enforme edip lojistik destek sağlıyorlardı.⁵⁰ Osmanlı

⁴⁸ Boban Vladimir, *Jastrebov,u Prizrenu*, Çev: Fetnan Derviş, Priştine 1983, s.78-79.

⁴⁹ BOA, A. MKT. MHM, 498-68.

⁵⁰ BOA, Y. PRK. ASK, 95-13.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Devleti, yerel yöneticilerine gönderdiği emirlerle gereken tedbirleri almalarını, uyanık olmalarını ve casusları izlemelerini istemiştir.⁵¹

Fotoğraf 10: Prizrenli Arnavutlar (Raif VIRMİÇA Arşivi'nden)

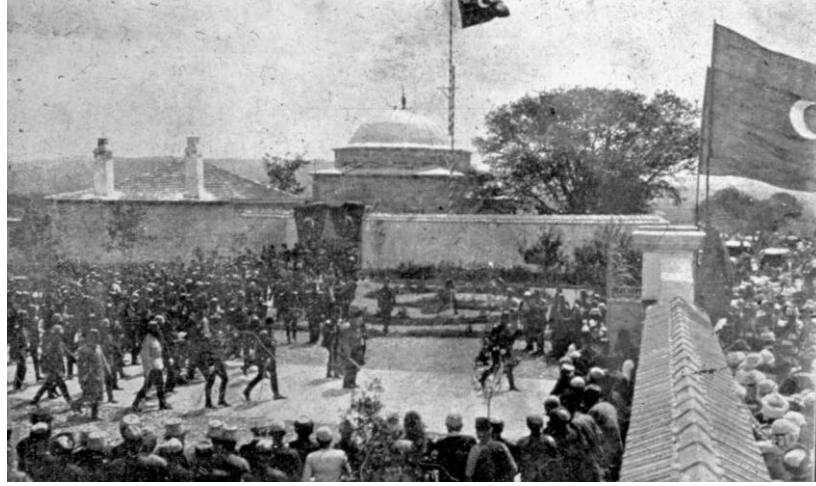
Bundan sonra II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bu yörelerde çok sayıda isyanlar ve çarpışmalar meydana gelmiştir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle ve Kanûn-ı Esâsî yürürlüğe girdikten sonra, Meşrutiyet'e ilk muhalefet yine Kosova'dan çıkmıştır. İsa Bolatini, Mitroviça civarında bir kuleye kapanarak, nişancı taburları ile mücadeleye girişmiş ve daha sonra vergi meseleleri yüzünden ayaklanan Arnavutların tenkili için, Kosova'ya asker sevk olunup silahlar toplattırılmıştır.⁵²

⁵¹ BOA, Y. PRK. MF, 2-72.

⁵² BOA, HR. SYS, 133-19.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Fotoğraf 11: Sultan V. Mehmet Reşat Han'ın Hüdavendigâr Türbesini Ziyareti (Raif VİRMİÇİ Arşivi'nden)

Osmanlı kuvvetlerine mağlup olan Arnavut reisi İsa Bolatini ve arkadaşları Karadağ'a sığınmak zorunda kalmışlardır.⁵³ Karadağ'ın Süleyman Batuşa ve İsa Bolatini vasıtasıyla tüm Kosova'ya yaymağa çalıştığı isyan başarısız olmuştur.⁵⁴ Yükselen tansiyonu düşürebilmek, Arnavutların gönlünü kazanmak ve isyanların önüne geçebilmek amacıyla Sultan V. Mehmet Reşat Han 15–17 Haziran 1911 yılında Kosova'yı ziyaret etti.⁵⁵ Kendisini, Kosova'nın mülki ve askeri erkânı ile ileri gelenler törenle karşıladılar. 16 Haziran Cuma günü I. Murat Hüdavendigâr'ın türbesinde Cuma namazını kıldıktan sonra Kosova Savaşları'nın geçtiği alanda yaklaşık 100 binden fazla Kosovalıya hitap ederek onları teskin etmeye çalışmıştır. Kosovalılara tahriklere gelmemelerini, Osmanlı bayrağı altında yaşamaya devam etmelerini öğütlemiş ise de bu ziyaret pek de yararlı olmamıştır.⁵⁶ Bu politik

⁵³ BOA, *HR. SYS*, 134–33; BOA, *HR. SYS*, 134- 34.

⁵⁴ BOA, *HR. SYS*, 150–16; BOA, *HR. SYS*, 151–52; BOA, *HR. SYS*, 151–82.

⁵⁵ BOA, *HR. SYS*, 145–57.

⁵⁶ BOA, *BEO Nezaret Gelen-Giden*, 907/55–12. Sultan V. Mehmet Reşat Han Priştene'ye vardığında Üsküp Mebusu Said Efendi, Kosovalılar adına bir konuşma yaparak hepsinin adına hoş geldiniz demiştir. Sultan da milleti görmek ve Meşhed-i Hüdavendigâr'ın kabrini ziyaret etmekten pek ziyade mesrûr olduğunu söylemiştir. Kalkandelenli Hoca Bekir Efendi'nin duasıyla karşılama töreni hitama ererek Sultan ikametgâhı için ayrılan Priştine Hükümet Konağı'na geçmiştir. Cuma günü Meşhed-i Hüdavendigâr'da Manastırlı İsmail Hakkı Efendi imamlığında yüz binlerce kişinin katılımıyla Cuma namazı irat edilmiştir. Daha sonra Sadrazam Hakkı Paşa, Sultanın adına bir beyanname okumak için kürsüye çıkmıştır. Sadrazam yaptığı konuşmada Sultan adına birlik ve beraberliğe vurgu yaparak Kosovalılardan son bir gayret daha gösterip tahriklere kapılmamalarını istemiştir. Daha sonra İttihat ve Terakki Partisi'nin üyelerinden Ömer Naci Bey ve Trabzon ve Erzurum heyetlerinden birer

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

ziyaretin arkasından Kosova, Manastır ve Selanik'in ileri gelenleri memnuniyetlerini dile getiren telgraflar çekmiştir.⁵⁷

Fotoğraf 12: Sultan V. Mehmet Reşat Han Kosova Ovası'nda Halka Hitap Ederken (Raif VİRMİÇİ Arşivi'nden)

Berlin Antlaşması'ndan Balkan Savaşları'na kadar bölgedeki statüko büyük devletler tarafından devam ettirilmiştir. Hatta Makedonya Meselesi, Girit ve Yunan isyanları bile büyük devletlerin iş birliğiyle savuşturulmuştur. Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması'yla Balkan topraklarının üçte birini Sırlara, Bulgarlara, Yunanlılara ve Karadağlılara bırakmak zorunda kalmıştır. 1908'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıklayınca dengeler alt üst oldu. Bunun üzerine aynı tarihte Bulgaristan da bağımsızlığını ilan etti. 1905 Rus-Japon savaşı sonrası ağır bir darbe alan Rusya bölgeyle ilgilenecek durumda değildi. Ruslardan gereken teşvik ve yardımı alamayan Sırlar da sessiz kalmak zorunda kaldılar. Ancak Rusya, Harsburglara karşı Balkan ülkelerini ortak bir zeminde toplamak için yoğun bir diplomasi yürütüyordu. Sonuçta girişimler başarılı bir şekilde yürütülerek Balkan ülkeleri savaş için örgütlenmişlerdi.

zatta irticalen bir konuşma yapmışlar ve tercümanlar tarafından Arnavutçaya çevrilmiştir. Sultan daha sonra bir medresenin temelini atıp halka çeşitli ihsanlarda bulunduktan sonra törenle İstanbul'a uğurlanmıştır.

⁵⁷ BOA, İ.MBH, 1329 C./12.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

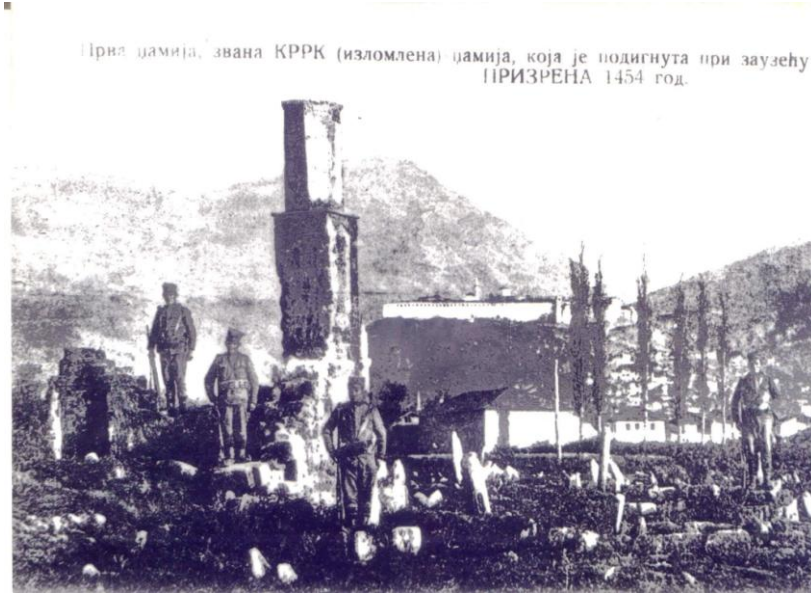
Harita 1: Berlin Antlaşması ve Balkan Savaşları Sonrası Sırbistan ve Karadağ (Noel Malcom Arşivi'nden)

Osmanlı Devleti'nde ise II. Meşrutiyet ilan edilmiş, Sultan II. Abdülhamit tahtan indirilmiş ve kısa bir süre sonra da sömürge paylaşımında geç kalan İtalya, Trablusgarp'ı işgal etmişti. İç ve dış sorunlar nedeniyle ciddi bir siyasi arbeye yaşıyordu. Özellikle İngiltere mevcut yapının devamını şiddetle savunuyordu. 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle Balkan savaşları başlamış oldu. Hatta büyük devletler Osmanlı Devleti'nin bu savaş sırasında Balkan Devletlerini yeneceğini umuyordu. Bunun için savaş sonrası galip devlet ya da devletler mağluplardan toprak talep etmeyecekti. Dolayısıyla statükonun devamı arzusundaydılar. Osmanlı Devleti apar topar İtalya'yla Uşi Antlaşması'nı imzalayarak dikkatini Balkanlara çevirdi. Bulgar orduları Trakya'da Osmanlıları ağır bir mağlubiyete uğrattı. Diğer taraftan Sırlar, 1912'de Arnavut, Kosova ve Makedonya topraklarını hızla işgal ettiler. Balkan Savaşları sırasında Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi olan Birinci Ferik Zeki Paşa, 1912 Balkan Harbine Aid Hatıratım adlı eserinde Sırların kendilerine göre sayıca üstün olduklarını yazar. Hatıratının devamında: "İstihbarat ve Kuvve-i Umumiye Şubesi Müdürü Binbaşı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Selahaddin Bey iki tarafın kuvvetlerini mukayese ederek ordumuzun kuvvetini Prizren'den gelecek Fırka ve Üsküp gönüllüleri ile 80 bin civarındaydı. Buna karşılık Sırların bu havalideki kuvvetlerini geçmeyeceği ve gereken silah ile cephane desteğini alamamaktan yakınıyordu.”⁵⁸ Neticede Sırp Ordusu 31 Ekim 1912 yılında Prizren'e girdi. Karadağ, İşkodra'yı; Yunanlılar Yanya ve Selanik'i; Bulgarlarda Edirne'ye kadar tüm Trakya'yı işgal ettiler.

Fotoğraf 13: Sırp İşgali Sonrası Namazgâh (Raif VIRMİÇA Arşivi'nden)

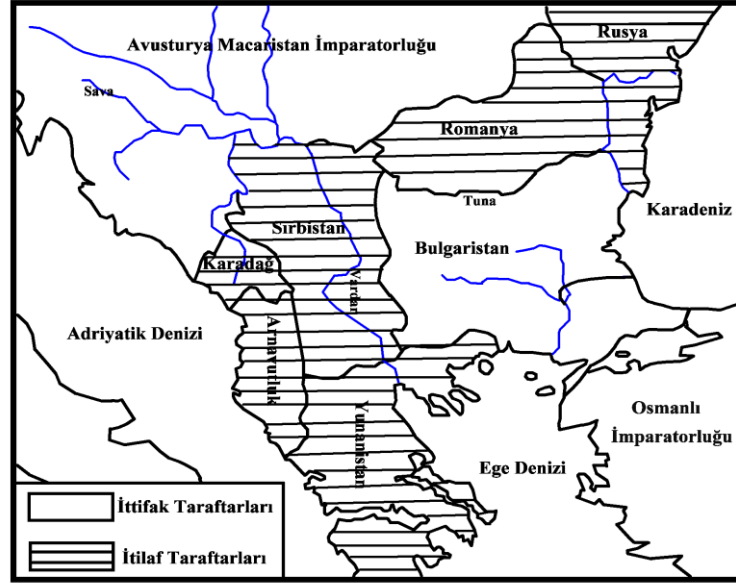
I. Balkan Savaşları neticesinde en kârlı Bulgaristan çıkmıştı. Aralarında elde edilen toprakları paylaşmada antlaşmazlık çıkınca birbirleriyle savaşmak zorunda kaldılar. Bu şansı iyi değerlendiren Osmanlı Devleti, başta Edirne olmak üzere daha önce kaybettiği bir takım Balkan topraklarını tekrar ele geçirdi. Büyük devletlerin araya girmesiyle 30 Mayıs 1913'de Londra Antlaşması'yla imzalanmıştır. Bu antlaşma mucibince Prizren'in de dâhil olduğu Kosova Vilayeti Sırbistan'a bırakılmıştır. Düvel-i Muazzama 1913 Bükreş Antlaşması'yla Sırların dolayısıyla Rusların Adriyatik'e ulaşmasını engellemek için doğal bir set olarak Arnavutluk'un bağımsızlığı kabul etmişlerdir. Ancak Arnavutlar, nüfusunun büyük bir kısmı Arnavut olan Kosova'yı kaybetmişlerdi. Buna karşılık Sırlar savaş öncesine göre iki katı toprak parçasına sahip oldular. Savaşların bir başka

⁵⁸ Erkan-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Birinci Ferik Zeki, *1912 Balkan Harbine Aid Hatıratım*, İstanbul 1927, s. 23.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

muzafferi de Yunanlılar olmuştur. Çünkü Yanya, Epir ve Güney Makedonya'yı elde ettiler.⁵⁹

Harita 2: I. Dünya Savaşı Sonrası Balkanlar (Karam Arşivi'nden)

⁵⁹ Balkan Savaşlarının detayları için şu eserlere bakılabilir: Richard C. Hall, *Balkan Savaşları (1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası)*, Çeviren: M. Tanju Akad, Ankara: Homer Yayınları, 2003, ; Barbara Jelavić, *Balkan Tarihi (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)*, Çeviren: İhsan Durdu-Haşim/Gülçin Koç, İstanbul: Küre Yayınları, 2006, Necdet Hayta, *Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2008; Georges Castellan, *Balkanların Tarihi (14.-20. Yüzyıl)*, Çeviren: Ayşegül Yaraman Başbuğ, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991 ; *Balkanlar El Kitabı*, Derleyenler: Osman Karatay- Bilgehan Pamuk, c. I, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.; Maria Todorova, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, Çeviren: Dilek Şendil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.; Noel Malcolm, *Kosova (Balkanları Anlamak İçin)*, İstanbul: Sabah Yayınları, 1999.; Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Birinci Ferik Zeki, *1912 Balkan Harbine Aid Hatıratım*, İstanbul: Dersaadet Matbaa-ı Askeriye, 1927.; Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2004,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Sonuç

XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda başlayan milliyetçilik ve modernleşme; doğu-batı arasında bütünsel nitelikte çatlamalara yol açmış, ayrımlar zamanla büsbütün derinleşmiştir. Berlin Kongresi sonrası kurulan Prizren İttihat Cemiyeti, milliyetçilik damarından beslenerek Arnavut coğrafyasında müstakil bir devlet kurmaya niyetlendi. Hâlbuki cemiyetin ilk çıkış noktası bu değildi. Fikir belirsizliği ve uyumsuzluğa rağmen cemiyet, Arnavut milli uyanışını başlatmış ve daha sonra Osmanlı Devleti'nden koparak müstakil bir devlet haline gelecek olan Arnavutluk'a zemin hazırlamıştır. Başka bir deyişle Arnavut Devleti, Prizren İttihat Cemiyeti'ne yaslanarak kuruldu.

Prizren İttihat Cemiyeti şüphesiz Berlin Kongresi'nde alınan kararlarının neticesinde kuruldu. Ancak Abdül Bey Fraşeri ve kardeşi Şemsettin Sami, İşkodralı Paško Vaso ve Jenö Vreto gibi Arnavut ileri gelenleri cemiyetin kuruluşundan önce Arnavutlar arasında bir birlik oluşturabilmek için özellikle Arnavut dili üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Süreli yayınların da gündelik hayatın bir unsuru olmasıyla yapılan çalışmalar geniş kitlelere ulaştırılmıştır. Böylece Arnavutlar ortak bir paydada toplanarak milli devletlerinin alt yapısı oluşturulmaya gayret edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki sınırlarının değişmeseydi herhalde cemiyet teşekkül etmezdi. Cemiyetin programından anlaşılacağı üzere farklı düşüncelerden dolayı cemiyette bir uyum problemi vardır. Bazıları özerkliği savunurken bazıları mevcut yapının korunması bazıları da reform talebinde bulunmuşlardır. Eğer otonomi söz konusu olacaksa bu Osmanlı Devleti sınırları içinde olacağından milliyetçi kanat buna pek yanaşmamıştır. Onlar için nihai hedef tam bağımsızlıktı. Cemiyet büyüdükçe özellikle iki kanat etkisini açıkça göstermiştir. Bunlardan birincisi zengin mülk sahipleri ikincisi ise Arnavut Devleti'nin kuruluşunu amaçlayan milliyetçi kanattır.

Özellikle milliyetçi kanat temel olarak Arnavut kabileleri ve Müslümanları üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini zayıflatacak politikalar gütmüşlerdir. Fikir belirsizliği ve uyumsuzluğuna rağmen, Arnavut milli uyanış fikrine sahip olanlar zamanla daha ağır basacaktır. Ayrıca panslavist politikaları engelleyebilmek için küçük bir Arnavut Devleti'nin kurulması da Rusya dışındaki büyük devletlerin siyasetlerine uygundu. Slav, Yunan ve Bulgar milli hareketlerine alternatif olarak ancak Arnavutluk Devleti'yle mücadele edilebilirdi. Tüm bu farklı siyasi hedefler Arnavut milli hareketlerini

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

kuşatmıştır. Düvel-i Muazzama olayları kontrolü altında tutabilmek için hiç vakit kaybetmeden Prizren’de konsolosluklar açmışlardır.

Osmanlı yöneticileri ılımlı politikalarıyla olayları yatıştırmaya çalışmışlardır. Zira Arnavutların büyük bir çoğunluğunun Müslüman olması onları Balkanlar’daki diğer unsurlardan ayırt ediyordu. Dini mensubiyet Osmanlı yöneticilerini ılımlı davranmaya yitiyordu. Ancak devlet görevlileri şiddetli muhalefetle karşılaşır öldürülmeye başlayınca Osmanlı Devleti’nin tavrı değişmiştir. Askeri tedbirler alarak cemiyeti dağıtma yolu tercih edilmiştir. Ancak bunlar işe yaramayacağı anlaşılınca sonraki yıllarda Sultan Mehmet Reşat bizzat bölgeye politik bir ziyaret de bulunarak Arnavutları sakinleştirmeğe uğraşmışsa da işe yaramamıştır. Neticede Balkan Savaşları neticesinde Balkanlar’da ilk kez Müslüman bir unsur bağımsız bir devlet olarak Osmanlı Devleti’nden ayrılarak müstakil Arnavut Devleti’ni kuracaktır.

KAYNAKÇA

1- ARŞİV KAYNAKLARI

1.1- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ*

BEO, Gelen-Giden Defterleri

İrade-Dâhiliye (İ.DH)

İrade-Hariciye (İ.HR)

İrade-Meclis-i Mahsûs (İ.MM)

İrade-Meclis-i Vâlâ (İ.MV)

Mektubi Kalemî (A.MKT)

Sadaret Mektubi Kalemî Umûm Vilayat (A.MKT. UM)

Varidat Muhasebesi Defterleri (ML. VRD)

Şura-yı Devlet (ŞD)

Yıldız Esas Evrakı (YEE)

---

*Defter ve belgelerin numaraları ilgili sayfalarda verildiği için kaynakça kısmında yeniden verilmemiştir.

1.2- KOSOVA DEVLET ARŞİVİ (ARKİVİ İ KOSOVƏS)

- AK, FL, S XVII/I, İngiltere Prizren Konsolosunun 29 Mart 1880 Tarihli Raporu.
- AK, FL, S XVII/I, İngiltere Prizren Konsolosunun 12 Haziran 1880 Tarihli Raporu.
- AK, FL, S XVII/I, İngiltere Prizren Konsolosunun 14 Haziran 1880 Tarihli Raporu.
- AK, FL, S XVI/I, İngiltere Prizren Konsolosunun 16 Haziran 1880 Tarihli Raporu.

2-YAYINLANMIŞ ESERLER

- ALPAN, Necip. *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Ankara: Çağdaş Basımevi,1978.
- ALPAN, Necip, __Tarihin Işığında Bugünkü Arnavutluk, Ankara: Kardeş Yayınları, 1975.
- AKTEPE, Münir. “Kosova”, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: MEB Yayınları, c.VI, 1954.
- ARMAOĞLU, Fahir. *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- BALKANLAR EL KİTABI*, Derleyenler: Osman Karatay-Bilgehan Pamuk, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, c. I-III, 2006.
- BİLGE, Mustafa. “Arnavutluk”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. III, 1991.
- BOZBORA, Nuray. *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997.
- CASTELLAN, Georges. *Balkanların Tarihi (14.-20. Yüzyıl)*, Çeviren: Ayşegül Yaraman Başbuğ, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991.
- ÇELİK, Yüksel. *Prizren İttihâd Cemiyeti ve Faaliyetleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmalar Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih ABD Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- DANIŞMEND, İsmail Hami *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınları, c.I,1947.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

- DERVİŞ, Fetnan. *XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Prizren: Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yakınçağ Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- DUKAGJINI, Enver. “*Vetite Politiko – Administrative Te Prizrenit*”, Çeviren: Mehtap Şimşek, Instituti i Historise se Kosoves, Prishtine, 1974.
- HAMMER, J. Von. *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, (Tercüme: M. Ata), İstanbul-1336
- HASKUKA, Esat. *Ura Çarshia Xhamia Dhe Lagja Arasta*, Prizren, 1999.
- JASTREBOV, Ivan. *Ctara Sırbija (Eski Sırbistan)*, Çeviren: Raif Vırmiça, Prishtine: Novisvet Basımevi, 1955.
- JASTREBOV, Ivan, “*Stara Sırbija i Albanija*”, SKA Spomenik, Knjiga 41, Belgrad, 1904.
- JELAVIÇ, Barbara. *Balkan Tarihi (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)*, Çeviren: İhsan Durdu-Haşim/Gülçin Koç, İstanbul: Küre Yayınları, c. I-II, 2006.
- JIRECEK, Konstantin– RADONIC, J., *İstorija Srba (Sırpaların Tarihi)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Belgrad, c. II, 1952.
- JORGA, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, c.I-V 2005.
- KALEŞİ, Hasan. “*Vilajeti i Prizrenit I*”, Perparimi, Sayı: II, Prishtine, 1967.
- KALEŞİ, Hasan, “*Shënime Nga e Kaluamja e Prizrenit Gjatë Periodës Turke (Türk Dönemi Boyuca Prizrenin Geçmişiyile İlgili Kayıtlar)*”, Çeviren: Fetnan Derviş, Përparimi, Sayı: VII-VIII Prishtine, 1961.
- KARAL, Enver Ziya *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. IX, 1996.
- KARPAT, Kemal. *Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- KİEL, Michel. “*Prizren*”, The Encyclopedia of Islam, Leiden, c. VIII, 1995.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

- KOSOVA VİLAYET SALNAMESİ*. Yayına Hazırlayan: Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, 2005.
- KOSTIĆ, Petar. *Prosvetno-Kulturni Život Pravoslavnih Srba U Prizrenu I Njegovoj Okolini U XIX. I Početkom XX. Veka (Prizren ve Çevresindeki Ortodoks Sırpların XIX. Yüzyılın Sonlarında ve XX. Yüzyılın Başlarında Eğitim-Kültür Hayatları)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Üsküp, 1933.
- KOSTIĆ, Petar, “*Prizrenski Mutasarifi i Valije u XVIII. i XIX. Veku (XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Prizren Vali ve Mutasarıfları)*” (Çeviren: Fetnan Derviş), GSND, Üsküp, 1929.
- KÜLÇE, Süleyman *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir, 1944.
- LAINOVİĆ, Andrino. “*Prizrenski Paşalık Polovinom XIX. Veka na Osnovu İzveštaja Francuskih Konzula u Skadru (İşkodra Fransız Konsolos Raporlarına Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Prizren Paşalığı)*”, Çeviren: Fetnan Derviş, Kosova, Sayı: III, Priştine, 1974.
- MALCOLM Noel. *Kosova (Balkanları Anlamak İçin)*, Çeviren: Özden Arıkan, İstanbul: Sabah Yayınları, 1999.
- ORMAN, Canan Çalışkan. *Salnamelere Göre Kosova (1879–1900)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- PRENKAJ, Marijan. *Prizreni Dhe Rrethina Në Shekulin XIX Dhe Në Fillim Të Shekullit XX (XIX. Yüzyılda Prizren ve Çevresi)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Priştine, 1998.
- PRİZREN VİLAYET SALNAMESİ*. Prizren: Vilayet Matbaası, 1874.
- RAHİMİ, Shukri. *Vilajeti I Kosavés 1878–1912*, Çeviren: Ergin Jable, Priştine, 1974.
- RİZAJ, Skender. *Lidhja Shqiptare e Prizrenit Në Dokumente Angleze–The Albanian League Of Prisen In The English Documents (İngiliz Belgelerinde Prizren Arnavut Birliği)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Arkivi i Kosovës, Priştine, 1978.
- RİZAJ, Skender**, “*Prizren, Prizren Prej Tanzimatit Deri Te Lufta e Pare Ballkanike 1839–1912 (Tanzimat’dan Birinci Balkan Savaşına Kadar Prizren (1839–1912))*”, Çeviren: Mehtap Şimşek, Albanologjike, Sayı: XIII, Priştine, 1984.
- SLOANE, William M. *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, İstanbul: Süreç Yayıncılık, 1987.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

-
- SALNAME-İ VİLAYET-İ KOSOVA*, Def'a 6: Üsküb 1311 (Hicrî), 1893 (Milâdî), Üsküb Kosova Vilayet Matbaası.
- SÂLNÂME-İ VİLAYET-İ KOSOVA*, Def'a 7: Üsküb 1314 (Hicrî), 1896 (Milâdî), Üsküb Kosova Vilayet Matbaası.
- SUSSHEİM, Karl. "Arnavudluk", İslam Ansiklopedisi, İstanbul: MEB Yayınları, c. I, 1977.
- ŞİMŞEK, Mehtap. *19. Yüzyıl Sonunda Kosova (1878–1900)*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sabri Sürgevil, 2005.
- T.C. DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI. Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti, İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2007.
- TODOROV, Nikolai, *The Balkan City, 1400–1900*, Washington: University of Washington Press, 1983.
- TODOROVA, Maria. *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, Çeviren: Dilek Şendil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- ÜNLÜ, Mucize. *Kosova Vilayeti'nin İdari Taksimatı*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002.
- VLADİMİR, Boban. *Jastrebov u Prizrenu*, (Çeviren Fetnan Derviş), Priştine, 1983.